

OŚRODEK „BRAMA GRODZKA – TEATR NN” – ODBUDOWA I KSZTAŁTOWANIE TOŻSAMOŚCI MIEJSCA

Joanna Zętar

Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”, ul. Grodzka 21, 20-112 Lublin, tel. (081) 53 258 67
e-mail: asia@tnn.lublin.pl

Tomaszowi Pietrasiewiczowi

Streszczenie. Praca przybliża osiągnięcia Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN” w Lublinie, instytucji, której programy artystyczne i edukacyjne nawiązują do symbolicznego znaczenia siedziby jako miejsca łączącego narody, tradycje i religie, będąc jednocześnie przykładem aktywnego wpisania się w proces rewitalizacji lubelskiego Starego Miasta.

Słowa kluczowe: tożsamość kulturowa, duchowe dziedzictwo, wielokulturowość

WSTĘP

Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN” jest samorządową instytucją kultury działającą w Lublinie na Starym Mieście. Siedzibą instytucji jest Brama Grodzka, która do 1939 r. była przejściem pomiędzy miastem chrześcijańskim a nieistniejącą dziś dzielnicą żydowską. Odbudowa siedziby, a następnie prowadzona w niej działalność, zapoczątkowała proces ożywiania i ratowania lubelskiego Starego Miasta. Program Ośrodka koncentruje się wokół zagadnień związanych z dziedzictwem kulturowym Bramy, jej historycznym i symbolicznym znaczeniem jako miejsca łączącego narody, religie i tradycje. W programach artystycznych i edukacyjnych szczególne miejsce zajmuje zagadnienie pamięci, a w szczególności problem ocalania pamięci o polsko-żydowskim Lublinie.

Początki Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN” są związane z działalnością teatralną. „Teatr NN” był tzw. teatrem alternatywnym, działającym początkowo jako część programowa Lubelskiego Studia Teatralnego, na bazie którego w 1991 roku powstało Centrum Kultury. W 1998 r. został przekształcony w samodzielną instytucję kultury funkcjonującą odtąd pod nazwą Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”.

ODBUDOWA

Jako autonomiczna instytucja Ośrodek użytkuje Bramę Grodzką i dwa budynki do niej przylegające: kamienice Grodzka 21 i 36. W momencie zasiedlenia w 1992 r. obiekty te były jednymi z najbardziej zdewastowanych miejsc w Lublinie. Stan techniczny obiektów i stopień degradacji substancji zabytkowej spowodowanej brakiem prac remontowych i zabezpieczających groził katastrofą budowlaną¹⁴. Przełomowym momentem dla odbudowy siedziby Teatru było przeznaczenie przez Urząd Miasta w Lublinie w 1994 r. dotacji na remont i za-



Rys. 1. Brama Grodzka, fasada od strony Starego Miasta, stan przed remontem (fot. M. Kubiszyn)

Fig. 1. The Grodzka Gate, the front facade from the Old Town before renovation (photo M. Kubiszyn)

¹⁴ W opisach ówczesnego stanu technicznego budynków zamieszczonych w dokumentacjach technicznych czytamy: „niesprawna instalacja elektryczna lub jej brak, brak ogrzewania, zniszczona stolarka okienna i drzwiowa, uszkodzony dach nad Bramą Grodzką, brak dużej części dachu nad jedną z kamienic i całkowite zniszczenie części stropów oraz ciągów schodowych, brak części rynien, zagrzybione i zawilgocone tynki, pęknięcia konstrukcyjne, zniszczona elewacja”. Cyt z: Dokumentacja Grodzkiej 21 i Bramy Grodzkiej, oprac. E. Mitrus, Lublin 1992 (mps), s. 7.

bezpieczenie Bramy Grodzkiej wraz z kamienicą Grodzka 21. Zanim podjęto prace remontowo-budowlane i zabezpieczające, przygotowano podstawy inwestycji w postaci koncepcji programu wykorzystania Bramy Grodzkiej wraz z programem inwestorskim całego przedsięwzięcia. Wymagało to przebadania istniejącej dokumentacji, konsultacji z projektantami, konserwatorem zabytków, przygotowania wstępnych opinii o stanie technicznym kamienic. Sytuację komplikował brak rozpoznania archeologicznego w obszarze prowadzonych prac¹⁵.



Rys. 2. Brama Grodzka, fasada od strony dawnej dzielnicy żydowskiej, stan przed remontem (fot. M. Kubiszyn)

Fig. 2. The Grodzka Gate, the facade from the old Jewish quarter before renovation (photo M. Kubiszyn)

Renowacja siedziby Teatru trwała od 1994 do 2000 r. Prace renowacyjne zostały przeprowadzone w następujących obiektach: Brama Grodzka – podbicie fundamentów, wymiana dachu i adaptacja poddasza, wykonanie elewacji, montaż instalacji elektrycznej i ciepłowniczej, wymiana stolarki okiennej i drzwiowej. W kamienicy Grodzka 21 podbito fundamenty, wykonano elewacje, zbudowano od podstaw piwnice i taras, wymieniono stropy, ciągi schodowe, zaadaptowano poddasze, zamontowano instalacje elektryczną, wodno-kanalizacyjną i ciepłowniczą, wymieniono stolarkę okienną i drzwiową. W kamienicy

¹⁵ Podczas prac archeologicznych prowadzonych w obrębie budynków przylegających do Bramy Grodzkiej w piwnicach kamienicy Grodzka 21 odnaleziono najstarszy fragment murów miejskich zwany popularnie „korzeniem miasta”.

Grodzka 34 wykonano elewacje, wymieniono stolarkę okienną i drzwiową, zamontowano instalację ciepłowniczą¹⁶.



Rys. 3. Brama Grodzka, stan obecny (fot. M. Kubiszyn)

Fig. 3. The Grodzka Gate, the present state (photo M. Kubiszyn)

Twórcy Ośrodka stanęli przed wyzwaniem związanym nie tylko z koniecznością remontu zniszczonych kamienic, w których podjęli się prowadzenia działalności o profilu kulturalnym. Odbudowa i przywracanie do życia kompleksu Bramy Grodzkiej było jednym z pierwszych kroków w procesie rewitalizacji lubelskiego Starego Miasta. Działania rozpoczęte przez Ośrodek miały szerszy kontekst społeczny. Stare Miasto postrzegane było i jest jako dzielnica niebezpieczna, którą zamieszkują ludzie z marginesu społecznego. Dlatego od kwietnia 1999 r. w Ośrodku zaczęto realizować program „Odkrywanie miejsca – historia i przyszłość Starego Miasta w Lublinie” związany z tym właśnie problemem. Był to cykl interdyscyplinarnych dyskusji, podczas których dochodziło do spotkań i wymiany informacji pomiędzy specjalistami i mieszkańcami¹⁷.

Odbudowa Bramy Grodzkiej to jednak przede wszystkim odkrywanie historii i tożsamości miejsca.

¹⁶ Informacje pochodzą z dokumentacji remontu Bramy Grodzkiej i kamienic Grodzka 21 i 36 przechowywanych w Archiwum Zakładowym Ośrodka.

¹⁷ Odkrywanie miejsca. Historia i przyszłość Starego Miasta w Lublinie. Diagnozy – Szanse – Możliwości, red. B. Odnous, Lublin 1999.

„Poznanie historii Bramy za sprawą odbudowy, poszukiwań materiałów to zdobywanie wiedzy o lubelskich Żydach i o tym, że na pustych dziś przestrzeniach wokół Zamku tętniło życie miasta żydowskiego. Jednocześnie okazało się jak wielka jest skala zapomnienia. Ocalanie Pamięci stało się programem Ośrodka”¹⁸.

Brama Grodzka, zwana Bramą Żydowską¹⁹, jest jednym z pierwszych muryowanych elementów obwarowań miasta wybudowanych w 1342 r. po zezwoleniu Kazimierza Wielkiego. Pierwotnie miała około 12 m wysokości, była założona na planie czworoboku, jednoprzestrzenna, nieprzesklepiona, z otworami o ostrołukowym wykończeniu. Nad przejazdem bramnym znajdowała się izba straży miejskiej. W latach 60. XVI w. zostało dobudowane przedbramie, które służyło do podnoszenia drewnianego mostu zwodzonego prowadzącego do Zamku. W latach 80. XVI w. przejazd Bramy został przesklepiony, a następnie nakryty dachem gontowym. Na początku XVII w. na skutek podmycia wodą runął fragment muru i frambuży. Wtedy przebudowano Bramę w budowlę dwukondygnacyjną, nakrytą dwuspadowym dachem, równoległym do przejazdu, od południowego wschodu przylegał do niej dom wrotnego z czasem przerobiony na miejskie stajnie. Jej wygląd znamy m.in. z obrazu z kościoła OO. Dominikanów „Pożar miasta Lublina z 1719 roku” namalowanym około 1740 r.

U schyłku XVIII w., na skutek bardzo złego stanu technicznego obiektu, działająca w Lublinie Komisja Dobrego Porządku zwróciła się do króla Stanisława Augusta Poniatowskiego o sfinansowanie remontu obiektu. Wykonanie projektu zlecono Dominikowi Merliniemu. W 1785 r. Merlini zmienił bryłę Bramy: zrównał przedbramie i część główną i nakrył je wspólnym dachem dwuspadowym, przebudował parter, gdzie umiejscowił cztery sklepy otwarte do przejazdu. Na piętrze zaprojektował od frontu jeden duży pokój i mały od tyłu, przedzielone sienią i kuchnią. Jednocześnie zmienił przeznaczenie Bramy z funkcji obronnej na mieszkalno-handlową, co niewątpliwie wiązało się z rozwijającą się dzielnicą żydowską. W XIX w. w kompleks Bramy włączono stajnie przerobione na sklepy poprzez przesklepienie kolebkowe i otwarcie do wnętrza Bramy. W 1873 r. w drodze licytacji nieruchomości wraz z kamienicami Grodzka 21 i 36 nabył Chaim Kleiman. Rozbudowa kamienic w latach 60. i 80. XIX w. spowodowała, że Brama przestała być budynkiem wolno stojącym. Na przełomie XIX i XX w. nad przejazdem bramnym wybudowano niskie półpiętro oświetlone dużym koszowym oknem, do którego był dostęp z pomieszczeń nad stajniami.

¹⁸ Cyt. z: J. Podgórska, Nawróceni na Bramę, „Polityka” nr 47, z 22 listopada 2003. Więcej o założeniach programowych Ośrodka: Pietrasiewicz T., Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN” w Lublinie, [w:] Małe ojczyzny. Kultura. Edukacja. Rozwój lokalny, red. W. Theiss, Warszawa 2001, s. 225-247; Przypadek zamierzony. Dlaczego właśnie Krawiecka 41? O genezie projektu „Krawiecka 41” i działalności Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN” rozmowa z Tomaszem Pietrasiewiczem, „Scriptores” 2/2003 (28), s. 177-201.

¹⁹ Historia budynku Bramy Grodzkiej na podstawie opracowań: J. Teodorowicz-Czerepińska, Brama Grodzka w Lublinie. Dokumentacja naukowo-historyczna, Lublin 1983, (mps), J. Stuziński, Historia Bramy Grodzkiej, [w:] Brama, Lublin 1997, s. 12-14.



Rys. 4. Brama Grodzka, fragment obrazu „Pozar miasta Lublina 1719 rok”, ok. 1740 r., autor nieznan, kościół OO. Dominikanów (fot. M. Kowalczyk)

Fig. 4. The Grodzka Gate, fragment of the painting „The Fire of Lublin, 1719”, ca. 1740, author unknown, the Dominican church (photo M. Kowalczyk)



Rys. 5. Brama Grodzka, pocztówka z lat 30. XX w., autor nieznan (zbiory Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN”)

Fig. 5. The Grodzka Gate, a postcard from the 1930s, author unknown (archives of the „Grodzka Gate – Theater NN” Centre)

W 1942 r. spłonął dach Bramy. W 1945 r. osunęła się oficyna przylegających budynków. Zniszczeń dopeśniło osunięcie się skrajnych oficyn kamienicy Grodzka 36A. W 1945 r. miasto przejęło budynek podobnie jak inne mienie żydowskie. Projekt renowacji budynku opracował w 1946 r. inż. Zamorowski, jednak zakończenie remontu nastąpiło w 1954 r. W trakcie prac zlikwidowano wcześniejsze podziały traktowe, tworząc jedno pomieszczenie na piętrze. Obiekt oddano do użytku Liceum Sztuk Plastycznych. Od 1992 r. budynek użytkuje Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN”.

Program

Twórcy Ośrodka, odbudowując Bramę, mieli jasno sprecyzowane społeczne i edukacyjne cele tworzonej instytucji. Program od samych początków nawiązywał do duchowego dziedzictwa Lublina, będącego kiedyś częścią wielokulturowego pogranicza. Odkrywając przeszłość i żyjąc w konkretnym miejscu i czasie realizowano pierwszy program Pamięć – Miejsce – Obecność, który był szeregiem przedsięwzięć odbywających się w kręgu tematów uznanych za kluczowe dla tego miejsca. Były to: współpraca i dialog pomiędzy środowiskami twórczymi, edukacja na rzecz budowania społeczeństwa obywatelskiego i demokracji lokalnej, ochrona dziedzictwa kulturowego związanego z siedzibą i otoczeniem Ośrodka oraz działalność artystyczna. Program został nagrodzony w 1993 r. w konkursie Fundacji Kultury „Małe ojczyzny – tradycja dla przyszłości”²⁰.

Na działalność Ośrodka składają się trzy rodzaje aktywności: projekty artystyczne, programy edukacyjne i program Wielka Księga Miasta – archiwum²¹.

Projekty artystyczne

W latach 1990-1996 odbyło się pięć premier Teatru NN: „Wędrówki Niebieskie”, „Ziemskie Pokarmy”, „Inwokacja”, „Zbyt głośna samotność”, „Moby Dick”. W swoich przedstawieniach Teatr NN stworzył własny, oryginalny język teatralny bliski poetyce snu. Wyjątkowe znaczenie mają natomiast Misteria Pamięci, czyli działania artystyczne przeprowadzane w przestrzeni miasta, które przywracają konkretnym miejscom utraconą pamięć. Dotychczas zrealizowano misteria „Jedna Ziemia – Dwie Świątynie” (2000), „Dzień Pięciu Modlitw” (2001), „Poemat o Miejscu” (2004). Innym symbolicznym działaniem jest wysyłanie w rocznicę likwidacji lubelskiego getta (16 marca) listów zaadresowanych do mieszkańców nieistniejącego miasta żydowskiego. W 2001 roku Teatr NN rozpoczął realizację cyklu przedstawień teatralnych odwołujących się do folkloru żydowskiego. Powstają one na motywach opowieści chasydzkich. W Ośrodku przypomina się także postać lubelskiego poety Józefa Czechowicza. Każdego roku 15 marca podczas „Urodzin Czechowicza” odczytywane są fragmenty „Po-

²⁰ Brama, Lublin 1997.

²¹ Informacje o programach realizowanych w Ośrodku za broszurą wydaną w 2002 roku.

ematu o mieście Lublinie”, a ręczną metodą typograficzną odbija się egzemplarze tego utworu. Jedyną imprezą Ośrodka o charakterze masowym była „Noc Świętojańska”, impreza o charakterze widowiska, promująca Stare Miasto wśród mieszkańców Lublina.

Programy edukacyjne

Edukacja kulturalna pełni istotną rolę w programach Ośrodka. Jednym z pierwszych programów były „Spotkania Kultur”, czyli prezentacje artystów z Europy Środkowo-Wschodniej i Zachodniej. W ich ramach odbyły się m.in. „Spotkania z prawosławiem”, sesje tematyczne: „Bruno Schulz: Lublin – Lwów – Drohobycz” (1992), „Bohumil Hrabal” (1993), „Żydzi lubelscy” (1994, 1996). Ponadto zrealizowano cykl „Spotkań z dokumentem” – prezentacji filmów dokumentalnych i reportaży radiowych, którym towarzyszyły spotkania z ich twórcami. Ośrodek organizuje zajęcia dydaktyczne w zakresie edukacji wielokulturowej dla uczniów oraz szkolenia i seminaria dla nauczycieli: w 2001 r. odbyło się seminarium „Dziedzictwo kulturowe Żydów na Lubelszczyźnie”, którego pokłosiem jest podręcznik dla nauczycieli, w 2003 r. zorganizowano seminarium „Wielokulturowe dziedzictwo Lubelszczyzny”. Ponadto została stworzona oferta edukacyjna dla młodzieży szkolnej oparta na eksponowanej w Ośrodku wystawie dokumentalnej „Portret Miejsca”. W 2001 r. w Ośrodku odbyła się międzynarodowa konferencja „Edukacja dla Pojednania” zorganizowana przez Ośrodek oraz Carnegie Council (Nowy Jork) i Uniwersytet Jagielloński (Kraków). W 2002 r. zainicjowano program „Zapomniana przeszłość – wielokulturowe tradycje Lubelszczyzny”, którego celem jest stworzenie edukacyjnego portalu internetowego zawierającego informacje dotyczące wieloreligijnej i wieloetnicznej historii regionu. Edukacyjny charakter ma także wystawa „Elementarz – życie dzieci w obozie na Majdanku” eksponowana w jednym z obozowych baraków.

Wielka Księga Miasta – Archiwum

Realizowany od 1997 r. program „Wielka Księga Miasta” polega na tworzeniu archiwum materiałów dokumentalnych: fotografii, relacji mówionych (wywiady z mieszkańcami Lublina, którzy pamiętają okres przedwojenny), tekstów literackich i dokumentów pokazujących codzienne życie przedwojennego Lublina. Zebrane materiały są punktem wyjścia do działań o charakterze artystycznym i edukacyjnym. Aktualnie eksponowana we wnętrzach Bramy wystawa dokumentalna „Portret Miejsca” tworzy jednocześnie aranżację wnętrza siedziby Ośrodka. Jej forma plastyczna wyrosła z doświadczeń teatru i jest związana ze specyficznym dla teatru językiem form. Ważną częścią wystawy jest makieta dawnego lubelskiego zespołu staromiejskiego, obejmująca nieistniejącą już dzielnicę żydowską i unaoczniająca skalę zniszczeń dokonanych w czasie II wojny światowej. Natomiast w ramach projektu „Dom” gromadzone są informa-

cje o wybranych kamienicach z obszaru Starego Miasta i dzielnicy żydowskiej. Materiały archiwalne służą m.in. jako podstawa prowadzonej przez Ośrodek działalności wydawniczej, w ramach której wydawane jest czasopismo „Scriptores”. Dwa ostatnie numery były poświęcone polsko-żydowskiemu Lublinowi.

Zespół Ośrodka stanowi 15 pracowników merytorycznych, każdy z nich jest odpowiedzialny za konkretny program zgodny z celami statutowymi instytucji. Środki na realizację projektów są pozyskiwane z fundacji i organizacji pozarządowych m.in. Fundacji Batorego, Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej, Projectguggenheim, Akademii Rozwoju Filantropii w Polsce. Głównymi odbiorcami i uczestnikami programów są uczniowie, nauczyciele, studenci i mieszkańcy Lublina. Program Ośrodka powstawał na przecięciu działalności naukowej, muzealniczej, dokumentacyjnej, edukacyjnej, artystycznej i animatorskiej, łamiąc stereotyp instytucji upowszechniania kultury. Instytucja ściśle współpracuje z uczelniami wyższymi, archiwami, muzeami, szkołami, Kuratorium Oświaty, lokalnymi mediami.

TOŻSAMOŚĆ MIEJSCA

Nigdy nie wybieramy czasu ani miejsca, w którym przychodzi nam żyć. W tym świecie zadziwiająco pięknym i okrutnym jesteśmy tylko gośćmi i wędrowcami. [...] To tu, w Bramie Grodzkiej, zwanej też Bramą Żydowską, będącej dawniej przejściem pomiędzy miastem chrześcijańskim a miastem żydowskim próbujemy zrozumieć, co oznacza to miejsce dla nas dzisiaj, jakim jest dla nas przestaniem²².

Odbudowa budynku Bramy to odbudowa konkretnego miejsca na mapie Lublina. Ale w tym wyjątkowym przypadku, jakim jest Brama Grodzka, odbudowa była początkiem odkrywania miejsca i była podstawą budowy tożsamości tego miejsca. Obecnie wszystkie działania Ośrodka koncentrują się wokół ochrony tożsamości Bramy Grodzkiej oraz jej bliższego i dalszego otoczenia.

Bardzo ważnym pojęciem dla twórców Ośrodka była i jest definicja małej ojczyzny, która w sensie przestrzennym oznacza Lublin i Region Lubelski, a w sensie duchowym sprawy, które wyrastają z tradycji i historii tych miejsc. Właśnie tę definicję wzięli ze sobą idąc na spotkanie z przyszłością, z jej nowymi pytaniami i problemami, mając jednocześnie wiedzę o przeszłości. Na przykładzie działalności Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN” widać, jak ważne jest rozpoznanie miejsca człowieka w jego w małej ojczyźnie, wpisanie konkretnego miejsca w przestrzeń, jak istotna jest pamięć o historii i umiejętność jej rekonstrukcji. Wszystkie działania Ośrodka obrazują proces poznawania miejsca, następnie budowania programu, który jest podstawą utrwalania tożsamości tego konkretnego miejsca – miejsca spotkania, miejsca poznania własnej tożsamości, gdzie kształtuje się poczucie przynależności, uczy otwartości, tolerancji i zrozumienia dla innych.

²² Z wypowiedzi Tomasza Pietrasiewicza. Cyt. z: Brama, Lublin 1997, s. 3.

PIŚMIENNICTWO

- Brama, 1997. Lublin.
- Dokumentacja Grodzkiej 21 i Bramy Grodzkiej, 1992, oprac. E. Mitrus. (mps) Lublin.
- Odkrywanie miejsca. Historia i przyszłość Starego Miasta w Lublinie. Diagnozy – Szanse – Możliwości, 1999. (red. B. Odnous). Lublin.
- Pietrasiewicz T., 2001. Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN” w Lublinie, [w:] Małe ojczyzny. Kultura. Edukacja. Rozwój lokalny, red. W. Theiss. Warszawa.
- Podgórska J., 2003. Nawróceni na Bramę, Polityka 47.
- Przypadek zamierzony. Dlaczego właśnie Krawiecka 41? O genezie projektu „Krawiecka 41” i działalności Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN” 2003. (rozmowa z Tomaszem Pietrasiewiczem). Scriptores 2(28), 177-201.
- Studziński J., 1997. Historia Bramy Grodzkiej. [w:] Brama. Lublin.
- Teodorowicz-Czerepińska J., 1983. Brama Grodzka w Lublinie. Dokumentacja naukowo-historyczna. (mps). Lublin.

THE “GRODZKA GATE – NN THEATRE” CENTRE - RECONSTRUCTION
AND THE IDENTITY OF THE PLACE

Abstract. The paper discusses the accomplishments of an independent cultural institution which works for the benefit of the local community. Reconstruction of the Grodzka Gate and the activities of the Centre residing there refer to the symbolic and historical significance of the place, which used to be a passage from the Christian to the Jewish part of the City.

Key words: cultural identity, spiritual heritage, multiculturalism